

2. Обзор систем высшего образования стран ОЭСР. Система высшего образования Германии [Электронный ресурс] // Центр ОЭСР – ВШЭ, 2004. — Режим доступа : <http://oecdcentre.hse.ru/material/OECD_No2_Ger.pdf>.

Отримано 30.10.2012. ХДУХТ, Харків.
© О.В. Носова, О.С. Маковоз, 2012.

УДК 613292:574. 5/6 3728:1011

І.О. Шудрик, канд. філос. наук, проф.

НАУКОВІ ОСНОВИ ВИКЛАДАННЯ “ІСТОРІЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ” В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Обґрунтовано необхідність у сучасних умовах зміни наукової парадигми під час викладання курсу “Історія філософської думки в Україні”. Якщо раніше заперечувалося існування української філософії, то в умовах незалежної Української держави необхідно об’єктивно розкривати історію виникнення та розвитку філософської думки з часів Київської Русі до сьогодення.

Обосновывается необходимость в современных условиях изменения научной парадигмы в преподавании курса “История философской мысли в Украине”. Если ранее отрицалось существование украинской философии, то в условиях независимого Украинского государства необходимо объективно раскрывать историю возникновения и развития философской мысли со времен Киевской Руси до современности.

The necessity of changing scientific paradigm of teaching the course “The history of philosophic mind in Ukraine” under contemporari conditions is substantiated in the article. Despite the denial of Ukrainian philosophi, in the conditions of independent Ukrainian government it is necessary ti reveal the history of the origin ane development of philosophical thought, beginning from the times of Kievan Rus the modernity.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах заборони або переслідувань української мови існування української філософії заперечувалось понад триста років. Нашого великого земляка Г. Сковороду відомий російський філософ О. Лосев називав “російським Сократом”, а М. Лоський – “родоначальником російської філософії”. Ці стереотипи спостерігаються й зараз. Так, наприклад, російський філософ О. Радугін у своєму курсі лекцій “Філософія”

стверджує: “Філософська думка в Росії починає зароджуватись в XI столітті”. Далі для підтвердження своєї позиції він говорить про Київського митрополита Іларіона, який у цей час створив знамените “Слово про Закон і Благодать”. А в “Истории русского права” зазначається що “... русское право начинается с “Русской правды” Ярослава Мудрого”. Дивна річ виходить – не було Росії, не було іще її майбутньої столиці – Москви, а вже “зароджувалась філософська думка в Росії” і “розпочиналося русское право”. Тому в незалежній Українській державі важливу роль має відіграти об’єктивне розкриття її історії, культури та філософської думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роки незалежності опубліковано декілька книг про історію української філософії. Серед них варто виділити такі підручники науковців Київського національного університету ім. Тараса Шевченка та Інституту філософії ім. Григорія Сковороди НАН України: “Історія філософії України” (К., 1994) та “Історія української філософії” (К., 2008). Науковці філософського факультету Київського університету ім. Тараса Шевченка опублікували монографію “Генеза філософських студій у Київському університеті” (2-ге вид.; К., 2010). Про історію філософської думки в Слобідській Україні видали монографії Н.В. Радіонова “Репрезентації філософії в освітньому просторі Слобожанщини у XIX столітті” (Суми, 2008) та І.О. Шудрик “Історія філософської думки в Слобідській Україні”. (Х., 2012). Проблеми філософської освіти в Україні в умовах незалежності аналізувалися на Другому міжнародному конгресі “Українська освіта у світовому часопросторі”, який відбувався 25-27 жовтня 2007 року в Києві.

Мета та завдання статті – обґрунтування положення про існування української філософської думки з часів Київської Русі до сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія філософської думки в Україні є складовою частиною світового філософського часопростору. Оригінальний внесок у скарбницю всесвітньої філософської думки зробили, у першу чергу, такі українські мислителі, як Григорій Сковорода та Памфіл Юркевич. Філософська спадщина Г. Сковороди отримала світове визнання. Серед 106 оригінальних філософів світу П. Таранов називає “українського мудреця” Григорія Сковороду (до речі, єдиного зі слов’янських філософів) [3, с. 362–370]. Папа Римський Іван-Павло II під час перебування з візитом у Києві та Львові з повагою українською мовою цитував нашого земляка.

У середині XIX століття Памфіл Юркевич був найвідомішим філософом не лише в Україні, але й у всій Російській імперії. Недарма після скасування заборони у 1860 році філософських факультетів та кафедр філософії П. Юркевича призначили завідувачем кафедри філософії Московського університету. Релігійно-філософські погляди П. Юркевича значно вплинули на російських філософів В. Соловйова, П. Флоренського та ін. Оцінюючи філософські погляди нашого земляка М. Гоголя, його ставлять поряд із Ф. Достоевським. Значно вплинула на духовне життя слов'янського світу в XX столітті творчість українського філософа, історика та літературознавця Дмитра Чижевського.

Центрами філософської думки в Україні були Києво-Печерська лавра, Києво-Могилянська академія, Київська духовна академія, Львівський, Харківський та Київський університети. Особливе місце в розвитку духовного життя, зокрема філософської думки, посідає Києво-Могилянська академія (1615–1817 рр.). Це був перший вищий навчальний заклад східних та південних слов'ян, а також перший центр професійної філософії, де філософські предмети вивчали впродовж двох років по двадцять годин на тиждень. Її випускники заснували сотні шкіл, десятки семінарій і колегіумів, бібліотек та друкарень. У 1649 році тридцять спудеїв Києво-Могилянського колегіуму заснували в Москві першу школу, а в 1685 році випускники цього колегіуму брали активну участь у створенні Слов'яно-Греко-Латинської академії, де здобув освіту М.В. Ломоносов. У 1755 році професори Києво-Могилянської академії заснували Московський університет. Вони ж і були першими його ректорами. До речі, і зараз ректором Московського університету ім. М.В. Ломоносова є виходець із Харківщини – академік В.А. Садовничий, який одногослосно був обраний ректором на четвертий термін. Голова “вченої дружини” Петра І Теофан Прокопович – ректор Києво-Могилянської академії – був ініціатором петровських реформ, а ректор Стефан Яворський реформував навчальний процес у Слов'яно-Греко-Латинській Академії та був очільником православної церкви в Московії. Петро І посилав молодь “в науку” до Києво-Могилянської академії. До поїздки в Берлін у 1734 році тут навчався М.В. Ломоносов. В основу своєї “Граматики” він поклав “Граматику славенскую” Мелетія Смотрицького. Недарма В. Зеньковський у своїй “Истории русской философии” зазначав, що в XVII столітті Москва “з жадібністю всотувала усе, чим була багата Україна” та “була мода на усе малоросійське” [2, с. 58—59].

15 жовтня 1915 року в умовах Першої світової війни відзначали 300-річний ювілей Київської духовної академії, яка була створена на

базі Києво-Могилянської академії в 1819 році. У 2015 році виповниться 400 років першому вищому навчальному закладу України – Києво-Могилянської академії, що дає підстави порушити питання про визнання 400-літнього ювілею вищої освіти в Україні та про щорічне відзначення 15 жовтня Дня працівників вищої школи.

У 1661 році був заснований Львівський університет на зразок західноєвропейських університетів із філософським, богословським, юридичним та медичним факультетами. Це найстаріший університет України (а не Харківський, що не рідко можна почути в нашому рідному місті). У Львівському університеті працював відомий український філософ Петро Лодій. У Львівському філософському центрі важливу роль відіграла “Руська трійця” та Львівсько-варшавська школа позитивізму.

У Київському центрі в другій половині XIX – початку XX століття філософська думка успішно розвивалась в університеті та духовній академії. Особливої уваги заслуговують філософські погляди першого ректора Імператорського Київського університету святого Володимира М. Максимовича та професорів філософії Київської духовної академії Памфіла Юркевича та Петра Ліницького. Наприкінці XIX – початку XX століття Київ стає найвідомішим філософським центром Російської імперії. Тут продовжувала діяти Київська релігійно-філософська школа, заснована ректором Київської духовної академії Інокентієм (Борисовим). Із 1892 до 1906 року в Київському університеті працював відомий філософ, логік та психолог, професор Г.І. Челпанов. У цей час у Київському університеті відбувається переорієнтація філософської проблематики в плані концепції так званої “нової релігійної свідомості”, сформульованої С.М. Булгаковим, М.О. Бердяєвим, Л.І. Шестовим (Шварцманом) та В.В. Зеньківським. Саме в Києві М. Бердяєв і Л. Шестов заклали основи київської школи європейського екзистенціалізму. Зеньківський В.В. працював на кафедрі філософії університету доцентом, а після стажування за кордоном і захисту докторської дисертації в 1915 році – професором. Після вимушеної еміграції в 1948—1950-х роках у Парижі вийшло його фундаментальне двотомне дослідження “История русской философии”, у якому важливе місце відводиться українським мислителям, особливо Григорію Сковороді.

Із 1915 року на кафедрі філософії Київського університету розпочав роботу приват-доцент Іван Огієнко, майбутній богослов, митрополит Іларіон [4, с. 8]. Серед викладачів Київської духовної академії в той час найбільш відомим філософом був професор Петро

Ліницький – “... блискучий самородок духовної культури України другої половини ХІХ—початку ХХ століття” [5, с. 4].

У роки незалежності значно активізувалась робота з аналізу історії філософської думки в Україні. Настав час для її поглибленого дослідження як у Київському, так і в Харківському та Львівському філософських центрах. Дослідники, які аналізують філософське життя в Україні в минулому, зазначали, що “... в історії України були часи, коли найінтенсивніша думка зосереджувалася в Острозі, Львові, Харкові” [1, с. 9]. В Україні були і є регіональні особливості становлення та розвитку як професійної, так і непрофесійної філософської думки. Поглиблене дослідження її у вищезазначених регіонах дає можливість виявити нові імена мислителів, невідомі широкому загалу й навіть фахівцям.

Професор Д.І. Багалій зазначав, що Слобожанщина є складовою частиною України. Тут були досить оригінальні мислителі, випускалася численна література, зокрема й філософська. У грудні 1919 року у Великому Бурлуці на Харківщині в зруйнованому маєтку Донець-Захаржевських-Задонських денікінський полковник Алі Ізенбек знайшов пам’ятку древніх русичів – “Велесову книгу” – передфілософський твір про міфологічні та релігійні уявлення наших пращурів. На Слобожанщині попередником Григорія Сковороди був оригінальний поет і філософ, козак Харківського полку Семен Климовський – автор відомої пісні “Їхав козак за Дунай”. У серпні 1724 року він подарував російському царю Петру І рукопис свого філософського твору “О правосудии начальствующих, правде и бодрости их”, до якого “присовокуплялась” його віршована філософська поема “О правде и великодушии благодетелей”. У цих творах Семен Климовський закликає царя дбати про народ, бути справедливим і великодушним, одним законом “судити и богата и бедна”, “не прельщаться златом”, а “бодрствовать”, тобто – діяти й не забувати що він “яко смертен”. На Слобожанщині жив і писав філософські діалоги й “Басни Харьковские” Григорій Сковорода. Тут він розробив своє вчення про мету та сенс людського життя, “сродну” працю, самопізнання людини, три світи і дві натури та ін.

Важливу роль у розвитку духовного життя на Слобожанщині відіграв Харківський колегіум (1726–1841), який у ХVІІІ столітті був другим за значенням після Києво-Могилянської академії навчальним закладом в Україні. Тут, як і в Києво-Могилянській академії, велике значення мало викладання філософії [6, с. 65–76]. У 1841 році Харківський колегіум був перетворений у духовну семінарію, у якій також важливою дисципліною вважалася філософія [11]. Із 1884 до

1917 року при Харківській духовній семінарії виходив богословсько-філософський часопис “Вѣра и Разумъ”, який був першим філософським часописом у Російській імперії, а не московський “Вопросы философии и психологии”, як вважалося донедавна. Він побачив світ майже на шість років пізніше харківського часопису [8; 9].

Цікаві мислителі були в Імператорському Харківському університеті, заснованому в 1804 році. Філософськими проблемами переймалися його ректори І. Рижський, Т. Осиповський. Осиповський Т. один із перших критикував агностицизм і апріоризм І. Канта, а також його динамічну концепцію. Першим професором філософії в Харківському університеті був німецький філософ І.Б. Шад, який заснував тут кафедру теоретичної і практичної філософії. Після закриття в університетах царської Росії філософських факультетів та кафедр філософії (двічі, уцілому на 20 років!), викладання філософських дисциплін в урізаному вигляді було передано на кафедри богослов'я. Соціально-філософські проблеми на кафедрі богослов'я Харківського університету досліджували професори В.І. Добротворський, Т.І. Буткевич та М.С. Стелецький, на кафедрі історії церкви – професори А.С. Лебедев, Й.О. Бродович та приват-доцент І.І. Філевський, на кафедрі церковного права юридичного факультету – професор М.А. Остроумов [7]. Прославив Харківський університет у другій половині XIX століття професор О.О. Потебня, який розробив “філософію мови”. Цікаві історіософські концепції вихідця зі Слобожанщини, який закінчив Харківський університет, – М.І. Костомарова, а також професора Д.І. Багалія.

Після лютневої революції 1917 року склалися надзвичайно тяжкі умови для розвитку філософської освіти та науки. У Харкові виходили часописи соціально-філософського спрямування. У 1919 році побачив світ меншовицький часопис “Мысль”, у якому автори публікацій досить гостро критикували теорію та практику більшовиків [12]. Найвідомішими більшовицькими часописами були “Прапор марксизму” – з 1927 року, із 1931 – “Прапор марксизму-ленінізму”, а з 1934 до 1936 року – “Під марксо-ленінським прапором”. Із 1927 до 1934 року в Харкові виходив часопис “Філософська думка”.

У Харкові впродовж 1925–1928 років точилися літературні дискусії, які носили гострий соціально-філософський характер і закінчились “розстріляним відродженням”. У 1931 та 1933 роках у Харкові – тодішній столиці Радянської України, відбулися сумнозвісні філософські дискусії, які закінчилися репресіями та майже повним знищенням філософських кадрів. У повоєнний період було докладено великих зусиль для прискореної підготовки філософських кадрів в

Україні. У 2001 році в Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна відкрито філософський факультет, який відіграє значну роль у підготовці філософських кадрів.

Висновки. В умовах молоді незалежної Української держави має змінитися наукова парадигма в розкритті історії української філософської думки на відміну від тієї, яка була раніше. Українська філософська думка існує з часів Київської Русі. Основними центрами філософської думки в Україні були Києво-Печерська лавра, Києво-Могилянська академія, Львівський, Харківський та Київський університети. У розвитку духовного життя, зокрема філософської думки, у столиці Слобожанщини важливу роль відіграли творчість Григорія Сковороди, Харківський колегіум, Харківська духовна семінарія та Харківський університет, де десять років тому було відкрито філософський факультет. Першим філософським часописом у Російській імперії був харківський богословсько-філософський часопис “Въра и Разумъ”.

Із метою вдосконалення системи національного виховання й освіти доцільно було б у вищих навчальних закладах увести курс “Історія філософської думки в Україні” зі здачею заліку, а на гуманітарних спеціальностях вишів Харкова та Сум – читання спецкурсу “Історія філософської думки в Слобідській Україні”.

Державна політика в галузі національного виховання й освіти значною мірою визначається Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України. У зв'язку з приєднанням до Болонської програми значно скоротилась кількість аудиторних годин на вивчення предметів гуманітарного циклу, зокрема й філософії. І така тенденція, на жаль, продовжується. Це негативно впливає на рівень освіти й виховання в Україні. У дореволюційні часи в Києво-Могилянській академії, Харківському колегіумі та семінарії філософські предмети викладалися упродовж двох років по двадцять годин на тиждень. Якщо в радянські часи філософію вивчали впродовж двох семестрів зі здачею двох екзаменів, то зараз її викладають лише чотири місяці, хоча об'єм матеріалу збільшився в десятки разів. В одному з провідних вишів України – Харківському національному технічному університеті “ХПТ” – викладацький склад кафедри філософії за останні двадцять років скоротився в три рази. Завжди кандидат наук, доцент, доктор наук, професор, вважалися основною фігурою навчально-виховного процесу у вищій школі. У нових мінвузівських програмах такого предмету, як “Історія філософської думки в Україні”, на жаль, уже немає. Якщо її розглядати в курсі “Філософія”, то на вивчення історії української філософії можна виділити не більше 2 годин.

Доцільно було б через Міністерство освіти і науки молоді та спорту України фінансувати видання підручників, монографій та навчальних посібників з історії української філософії не лише столичних авторів, а й регіональних. Бажано було б відродити практику проведення всеукраїнських семінарів викладачів філософії, зокрема української. Усе це сприяло б удосконаленню системи українського національного виховання й освіти.

Список літератури

1. Горський В. Філософське життя в Україні: діалог ангажованих / В. Горський, І. Лисий // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – № 7–8. – С. 9–11.
2. Зеньковский В. В. История русской философии: в 2-х т., 4-х ч. Т.1., Ч.1. / В. В. Зеньковский. – Ленинград : ЭГО, 1991. – 222 с.
3. Таранов П. С. 106 философфов: жизнь, судьба, учение. / П. С. Таранов. – Симферополь : Таврия, 1995. – 512 с.
4. Філософський факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка (документи та матеріали) / За ред. д-ра філос. наук, проф. А. Є. Конверського – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 319 с.
5. Шупик-Мозгова Н. Петро Ліницький: життєвий шлях і духовна спадщина / Н. Шупик-Мозгова – К. : Український центр духовної культури. – 1997. – 208 с.
6. Шудрик І. Філософська освіта у Харківському колеґіумі / І. Шудрик // Філософська думка. – 2007. – № 2. – С. 65–76.
7. Шудрик І. Співробітництво професорів Харківського університету з богословсько-філософським часописом “Вѣра и Разумъ” / І. Шудрик // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія. Філологія. – 2007. – Вип. 51, № 766. – С. 5–9.
8. Шудрик І. Богословско-філософський журнал “Вѣра и Разумъ”: возвращение из забвения / І. А. Шудрик, А. Т. Щедрин // Віра і Розум. – 2000. – № 1. – С. 14–28.
9. Шудрик І. О богословско-філософском журнале “Вѣра и Разумъ” / І. А. Шудрик, А. Т. Щедрин // Вопросы философии. – 2004. – № 10. – С. 182–190.
10. Шудрик І. О. Історія філософської думки в Слобідській Україні : монографія / І. О. Шудрик. – Х. : ХДУХТ, 2012. – 423 с.
11. Шудрик І. О. Філософська освіта у Харківській духовній семінарії (1841–1918) (за матеріалами богословсько-філософського часопису “Вѣра и Разумъ”). / І. О. Шудрик // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія. Філософія. Філософські перипетії. – 2012. – Вип. 44, № 984. – С. 170–178.
12. Шудрик Ігор Харківський часопис “Мысль” / Ігор Шудрик // Філософська думка. – 2007. – № 6. – С. 85–100.

Отримано 30.10.2012. ХДУХТ, Харків.

© І. О. Шудрик, 2012.